

WOJCIECH KRZYSZTOF ŚWIĄTKIEWICZ*

Deficyty i kapitały wiedzy. Między szkołą i rodziną a kręgami koleżeńskimi. Z ogólnopolskich badań empirycznych wśród licealistów oraz młodych dorosłych na temat źródeł wiedzy o Papieżu Janie Pawle II¹

Knowledge Deficits and Capital. Between School, Family,
and Peer Groups. From Nationwide Empirical Research
Among High School Students and Young Adults
on the Sources of Knowledge about Pope John Paul II

Abstrakt

Artykuł opiera się na wynikach badań empirycznych, które jednoznacznie wskazują szkołę oraz rodzinę jako kluczowe źródła wiedzy o pontyfikacie papieża Jana Pawła II. Jednocześnie badania ujawniają marginalne znaczenie kręgów rówieśniczych w kształtowaniu zainteresowania postacią Papieża oraz

* Prof. dr hab. Wojciech Krzysztof Świątkiewicz – socjologia, Instytut Socjologii, Uniwersytet Śląski w Katowicach, e-mail: wojciech.swiatkiewicz@us.edu.pl, adres do korespondencji: ul. Nestora Bucewicza 41, 43-400 Cieszyn, ORCID: 0000-0002-8459-5114.

¹ Ponieważ w zrealizowanym przez Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) projekcie badań zachowane zostały reguły badań empirycznych na próbach reprezentatywnych, formułowane wnioski można odnosić do całego polskiego kontekstu społeczno-kulturowego, w którym wiedza na temat postaci Jana Pawła II funkcjonuje jako pamięć komunikacyjna, ale podlega też dekonstrukcji, zapomnieniu lub procedurom przywracania w zniekształconych kostiumach pamięci kulturowej. Ogólnopolskie badania empiryczne zostały przeprowadzone w roku 2024 przez CBOS na zlecenie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II wśród trzech „grup reprezentacyjnych”: młodzież szkół ponadpodstawowych – 1021 osób, studenci – 1000 osób, dorośli w wieku od 29 do 35 lat – 500 osób.

wiedzy na jego temat. W analizowanych przestrzeniach formacyjnych – rozciągających się między szkołą i rodziną a środowiskami rówieśniczymi – respondenci w różnym stopniu wskazują także na inne instytucje i środowiska, uwzględnione w kwestionariuszu wywiadu, jako źródła wiedzy o Papieżu. Należą do nich m.in.: Kościół katolicki, media tradycyjne i cyfrowe, film oraz literatura. Na podstawie zaprezentowanych i omówionych wyników badań można postawić hipotezę o „ruchu jednostajnie przyspieszonym” w zakresie procesów sekularyzacji i laicyzacji kolejnych pokoleń młodych Polaków.

Słowa kluczowe: Jan Paweł II, młodzież, rodzina, szkoła, Kościół, media, książki, filmy

Abstract

The article is based on empirical research findings that clearly identify school and family as the primary sources of knowledge about the pontificate of Pope John Paul II. At the same time, the study reveals the marginal role of peer groups in shaping interest in the figure of the Pope and knowledge about him. Within the formative spaces – spanning school, family, and peer environments – respondents attribute varying degrees of importance to other institutions and contexts identified in the interview questionnaire as sources of knowledge about the Pope. These include, among others: the Catholic Church, traditional and digital media, films, and literature. Based on the presented and discussed research results, one may propose a hypothesis of a „uniformly accelerated motion” in the processes of secularization and laicization among successive generations of young Poles.

Keywords: John Paul II, youth, family, school, Church, media, books, movies

Wprowadzenie

Komentowane przeze mnie wyniki badań socjologicznych, które prowadzone były technikami kwantytatywnymi na statystycznie dobranych próbach ogólnopolskich, pozwalają zaledwie na sprofilowaną treścią pytań ankietowych rekonstrukcję źródeł wiedzy o postaci Jana Pawła II. Pośrednio pomagają jednak w ustaleniu odpowiedzi na pytanie o miejsce Papieża, jego nauczania, profilu osobowego i duszpasterskiego, roli i funkcji w globalnym świecie kultury oraz polityki – w świadomości społecznej tych, którzy podjęli się odpowiedzi na kierowane do nich pytania, 20 lat po śmierci Jana Pawła II².

Tytuł artykułu nawiązuje bezpośrednio do wyników badań empirycznych jednoznacznie wskazujących na szkołę i rodzinę jako główne źródła wiedzy o pontyfikacie papieża Jana Pawła II. Jednocześnie podkreśla znikomą rolę kręgów rówieśniczych w zainteresowaniu postacią Papieża i wiedzą na jego temat. W przestrzeniach formacyjnych: między szkołą i rodziną a kręgami koleżeńskimi w różnym stopniu zaznaczana jest przez badanych rola pozostałych, wyróżnionych w kwestionariuszu wywiadu, instytucji i środowisk wskazywanych jako

² J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. A. Kryczyńska-Pham, red. R. Traba, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.

źródła wiedzy o Papieżu, w tym: Kościoła katolickiego, tradycyjnych i nowych mediów, filmów, książek.

Pontyfikat Jana Pawła II był na tyle istotny i fundamentalny dla symbolicznego uniwersum kultury polskiej przełomu XX i XXI wieku, że nie tylko znalazł znaczące miejsce w społeczno-kulturowych kontekstach świadomości społecznej, ale był też wobec nich konstruktywny, tworząc nowe, niespotykane dotąd, w pewnym stopniu rewolucyjne ramy kształtowania się nowych społecznych idei, systemów wartości, postaw czy stylów życia. W wielu publikacjach przywołuje się profetyczne zawołanie Papieża z jego pierwszej pielgrzymki do Polski skierowane do całego ówczesnego społeczeństwa polskiego: „Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze tej ziemi, tej ziemi”, będące – w planie socjologicznym – przykładem idei zmian społecznych, które szybko znalazły swoje miejsce w społecznej egzystencji jednostek i w świadomości społeczeństwa, zakorzeniły się w tym społeczeństwie oraz sprofilowały indywidualne sposoby myślenia, kreśląc nowy porządek symbolicznego uniwersum, którego wielokierunkowe i powikłane dzieje są nadal udziałem świadomości zbiorowej polskiego społeczeństwa. Innym przykładem obecności Papieża w strukturalnie określonym miejscu polskiej kultury jest równie często przywoływana i komentowana sygnatura kulturowa – „pokolenie Jana Pawła” – co w socjologicznym sensie oznacza wspólnotę, a w każdym razie podobieństwo orientacji na wartości, sposobów myślenia, widzenia świata, kryteriów oceniania, stylów życia wyrosłych i kształtujących się w relacjach, społeczno-kulturowych kontekstach powiązanych bezpośrednio lub w różnych pośrednich postaciach bliższych lub dalszych, pogłębionych lub powierzchownych odniesień do osoby Papieża, jego nauczania czy duszpasterskiej i organizatorskiej aktywności³.

Obecność Papieża w przestrzeniach kultury i życia społecznego w Polsce – jako światowej osobistości, przywódcy Kościoła katolickiego, pielgrzyma odwiedzającego różne kraje, w tym i własną ojczyznę, nauczyciela wiary i moralności, twórcy doktryny społecznej legitymizującej budowany w Polsce po roku 1990 nowy porządek ustrojowy, a przede wszystkim wielkiej postaci funkcjonującej we wszystkich możliwych przejawach religijności kościelnej, w tym zwłaszcza w homiliach, listach pasterskich, różnych dokumentach kościelnych, także wydarzeniach politycznych, właściwie można użyć kolokwialnego określenia „wszędzie” – była szeroko, a może i powszechnie akceptowana. Wspomniana aktywność Papieża na wielu polach wraz z jego nauczaniem uznawana była za oczywistą, naturalną, niebudzącą wątpliwości bazę wiedzy podręcznej praktykowanej zarówno we wzorach komunikacji powszedniej, jak i w formach

³ Zob. np. *Jan Paweł II – miara wielkości człowieka*, red. D. Żukowska-Gardzińska, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2020; *Pokolenie JP2. Przeszłość i przyszłość zjawiska religijnego*, red. T. Szawiel, Scholar, Warszawa 2008; E. Stachowska, *Światowe Dni Młodzieży w Krakowie w perspektywie socjologii religii*, Nomos, Kraków 2019.

relacji uroczystych, legitymizowanych powagą rozmaitego rodzaju instytucji: od kościelnych, przez społeczne i kulturalne aż po polityczne.

Myśl i dzieło Jana Pawła II stanowiły symboliczny układ odniesienia, w swoich aksjologicznych przesłaniach twórczo rozwijany, dopełniany, interpretowany w duchu ciągłości i tożsamości wartości. Pojawiające się w przestrzeni publicznej głosy krytyczne wobec Papieża i jego aktywności, zwłaszcza w sferze kultury moralnej, nie naruszały „spiżowego” wizerunku Papieża, chociaż ryły bruzdy i wszczały w przestrzeń publiczną zamęt oraz wątpliwości. Jednak i w takiej perspektywie budującej niechęć wobec postaci Papieża często używane było sformułowanie językowe „nasz papież”, które akcentowało wyjątkową rolę tej postaci w historii i współczesności polskiej kultury. Nawet jeśli był kontestowany czy odrzucany, to nie przestawał być mniej znaczący. Językowe określenie „nasz papież” powtarzane było w rozmaitych okolicznościach i sytuacjach: prywatnie i publicznie, w kulturze i polityce, w sytuacji uznania i akceptacji papieskiego nauczania, jak i wówczas, gdy było ono przedmiotem dystansu, krytyki czy odrzucenia.

Wiedza na temat idei czy postaci z nimi powiązanych zawsze powstaje i funkcjonuje w określonych społeczno-kulturowych kontekstach⁴, konstruując właściwe społecznościom kapitały kulturowe i edukacyjne oraz zasoby wiedzy podręcznej będącej w powszednich dyspozycjach członków danych społeczności, wpływając na ich postawy i działania społeczne, emocje i style życia. Poznanie charakteru tych kontekstów stwarza szansę na rekonstrukcję procesów kształtowania się wiedzy, jej dynamizacji lub też zapominania, modyfikacji czy specyficznych aksjologicznych i symbolicznych profili.

Badania empiryczne

Projekt badań uwzględniał szereg pytań pozwalających na rekonstrukcję źródeł kapitałów wiedzy o Janie Pawle II funkcjonujących w trzech środowiskach społecznych: młodych pracujących, studentów oraz uczniów szkół ponadpodstawowych⁵. Wiedza o Janie Pawle II, a w konsekwencji także ocena jego współczesnego wizerunku jako pochodzącego z Polski przywódcy Kościoła katolickiego, duszpasterza, światowego lidera życia społecznego i kulturalnego kształtowała się w wymienionych grupach respondentów w odmiennych kontekstach społeczno-kulturowych. Pierwsze z wymienionych środowisk społecznych obejmuje kategorie osób w wieku od 29 do 35 lat, które miały okazję we

⁴ P.L. Berger, *Zaproszenie do socjologii*, tłum. J. Stawiński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1988, s. 117.

⁵ W artykule pomijam charakterystykę środowiska studenckiego.

wczesnym swoim dzieciństwem, w okresie socjalizacji pierwotnej kształtującej zręby kapitału kulturowego, doświadczyć pośrednio, a być może w niektórych przypadkach również bezpośrednio – fizycznej obecności Papieża w życiu społecznym, religijnym i kulturowym. Jan Paweł II był immanentną częścią polskiej kultury i w jakiejś mierze wiedza o nim, a także postawy emocjonalne w sposób naturalny, oczywisty i niebudzący wątpliwości współtworzyły zręby kapitałów kulturowych profilujących sylwetki osobowości społecznej ówczesnych dzieci i młodych ludzi wrastających w społeczeństwo i w kulturę. Uczestniczący w badaniach uczniowie nie mieli możliwości doświadczenia spotkania z żyjącym Papieżem. Ich kapitały wiedzy i emocji kształtowała pamięć komunikacyjna, zwłaszcza obecna w rodzinach, uformowana zgeneralizowanym przyjaznym wizerunkiem postaci Papieża bogatym w pozytywne emocje i oceny odnoszące się do pełnionych przez niego ról społecznych oraz jego zadowolenia w naszej kulturze narodowej.

Im dalej od śmierci Jana Pawła, tym coraz częściej dochodzi do głosu nurt krytyczny kwestionujący jego dokonania we wszystkich wymiarach życia społecznego, kulturalnego i religijnego, a przede wszystkim w odniesieniu do proponowanej przez niego chrześcijańskiej doktryny legitymizującej podstawy życia moralno-społecznego. Zwłaszcza pokolenie najmłodsze, czyli uczestniczący w naszych badaniach uczniowie szkół ponadpodstawowych, kształtują swoje kapitały wiedzy, postawy życiowe oraz emocje w hałaśliwym otoczeniu medialnym intencjonalnie nakierowanym na obalenie autorytetu moralnego, religijnego i społecznego Jana Pawła II. Agresywny nurt neomarksistowskich ideologii radykalnością stosowanych instrumentów dekonstrukcji społecznej wiedzy i pamięci ma na celu przekształcenie świadomości zbiorowej i stworzenie świata nowych systemów znaczeniowych oraz interpretacyjnych w myśl zasady, że „rzeczy z przeszłości, które postanowiliśmy zignorować są o wiele bardziej bezbronne wobec naszej unicestwiającej niepamięci”⁶. Konstruowana zła pamięć oraz zapomnienie postaci Jana Pawła II traktowane są jako warunki zapewniające skuteczność aktów i procesów symbolicznej przemocy. Pokazują one skalę planowanego i silnie zaznaczającego się w nowych i tradycyjnych mediach „symbolicznego gwałtu” na polskiej kulturze narodowej z trudem usiłującej uwalniać się nie tylko od mentalnego zniewolenia marksistowsko-leninowską doktryną społeczną, ale także od ekspansji nowych neomarksistowskich ideologii dokonujących na zbiorowej pamięci operacji mających w nowym ideologicznym aksjomacie objaśniać i interpretować to, co się zdarzyło i skazywać na „haniebną niepamięć” oraz konstruować nowy porządek cywilizacyjny. Można przyznać oczywistą rację Peterowi L. Bergerowi, że procesy przekształcania pamięci są tak stare jak *homo sapiens*, ale tym bardziej warto wzbudzić socjologiczną

⁶ P.L. Berger, *Zaproszenie do socjologii*, s. 64.

wrażliwość wobec doświadczanych procesów dekonstrukcji aksjosemiotycznego ładu społecznego oraz aktów symbolicznej przemocy.

Nie jest celem tego opracowania analiza silnie zaznaczających się w polskiej przestrzeni medialnej nurtów krytycznych, a nawet agresywnych wobec zasobu pamięci o postaci Jana Pawła II. Według wyników badań prowadzonych przez CBOS w roku 2023:

Polityczno-medialna burza związana z doniesieniami dotyczącymi tuszowania przez kardynała Karola Wojtyłę przypadków pedofilii wśród księży nie naruszyła autorytetu Jana Pawła II w polskim społeczeństwie. Tak jak rok temu ponad cztery piąte badanych zadeklarowało, że polski papież jest dla nich autorytetem moralnym. Polacy nie do końca wiedzą, jak ustosunkować się do zarzutów pod adresem papieża, wobec czego skłonni są wpisywać je w aktualny spór polityczny. Niemal połowa ankietowanych odbiera je jako atak na Jana Pawła II, mający na celu podważenie jego znaczenia i pozycji w polskim społeczeństwie. Stosunkowo niewielu uważa, że Jan Paweł II świadomie chronił księży pedofilów. W ocenie większości badanych doniesienia sugerujące ukrywanie przypadków pedofilii wśród księży, niezależnie od ich wiarygodności, nie przekreślają zasług papieża, spośród których w sposób szczególny podkreślano jego rolę w obaleniu komunizmu⁷.

Warto zauważyć także społeczne inicjatywy przeciwdziałające niesłusznym oskarżeniom kierowanym wobec Papieża. Jednym z licznych przykładów jest *Oświadczenie w sprawie ataków na Jana Pawła II*, trafnie diagnozujące narastający w Polsce konflikt kulturowy:

Zwracamy uwagę, że podjęte próby dyskredytacji osoby i dokonań Jana Pawła II, osadzone w rzekomej kwerendzie materiałów źródłowych, urągają zarówno podstawowym zasadom prowadzenia badań naukowych, jak i dociekań publicystycznych; ponadto są wykorzystywane w haniebnej grze politycznej. Nie uwzględniają oczywistych faktów, deprecjonują znaczenie rzeczywistości, mają charakter ahistoryczny, ignorujący istniejące prawo. Noszą wszelkie znamiona preparowania fałszywych zarzutów, znanego z działań kierowanych przeciwko Karolowi Wojtyłe – Janowi Pawłowi II przez służby komunistyczne, co zostało opisane w stosownych publikacjach naukowych. Jesteśmy zarazem świadomi, że te donosy na św. Jana Pawła II nie są w stanie przekreślić jego świętości, wielkości i znaczenia historycznego. Dlatego też jedynym realnym celem tych ataków jest nasza wspólnota wiary i kultury, wspólnota Kościoła w Polsce, wspólnota naszego narodu⁸.

⁷ CBOS, *Polacy o Janie Pawle II*, oprac. R. Roguska, Komunikat z badań nr 60/2023, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2023, s. 13, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_060_23.PDF (dostęp: 1.09.2025).

⁸ *Oświadczenie w sprawie ataków na Jana Pawła II*, <https://ako.poznan.pl/13130/> (dostęp: 6.03.2025).

Przywołane fragmenty Oświadczenia charakteryzują treści aksjologicznego otoczenia, w którym najmłodsze pokolenie wrasta w polskie dziedzictwo kulturowe i społeczne, a tym samym ukazują społeczno-kulturowe konteksty kształtowania się kapitałów wiedzy, postaw czy stylów życia pokolenia dzisiejszych licealistów. Ich socjologicznym wskaźnikiem są deficyty wiedzy o dziedzictwie myśli Jana Pawła II oraz obojętność, a nawet zapomnienie czy ekskluzja widoczne w wielu odpowiedziach respondentów na pytania stawiane w zrealizowanym projekcie badań.

Zbiornicze zestawienie wyników badań podejmujących próbę rekonstrukcji społeczno-kulturowych kontekstów źródeł wiedzy o papieżu Janie Pawle II wśród młodych pracujących oraz uczniów przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Źródła wiedzy na temat Jana Pawła II wskazane przez uczniów i młodych pracujących.

Skąd pochodzi Pana/Pani wiedza na temat Jana Pawła II?	Młodzi pracujący 29–35 lat (%)	Uczniowie 18–20 lat (%)
Rodzina	57,0	51,5
Katecheza (lekcje religii)	55,4	44,0
Szkoła (lekcje języka polskiego, historii itp.)	51,0	40,0
Media tradycyjne (telewizja, prasa papierowa, radio)	40,0	21,6
Kościół (kazania niedzielne w parafii, rekolekcje itp.)	32,6	26,7
Internet i media społecznościowe	25,8	46,8
Filmy dokumentalne, reportaże	18,2	19,1
Filmy fabularne	9,0	3,7
Książki	7,0	3,2
Koleżanki, koledzy	2,8	5,7
Inne ważne źródła wiedzy	1,2	1,0
Liczba respondentów	500	1021

Wśród osób młodych pracujących, w wieku od 29 do 35 lat, najczęściej wskazywanym, a zatem można też uznać podstawowym, źródłem wiedzy o Janie Pawle II jest rodzina (57% wskazań), na drugim miejscu szkoła: szkolne lekcje religii – 55,4% wskazań, szkolne lekcje języka polskiego, historii itp. – 51% odpowiedzi. Podobnie w kręgu uczniów rodzina i szkoła to najważniejsze dla nich środowiska czerpania wiedzy o Papieżu. Trzeba też jednak zauważyć, że w ciągu mniej więcej 10–15 lat (tyle wynoszą różnice wieku między obydwoima grupami respondentów) znaczenie szkoły jako źródła wiedzy o Papieżu zmalało znacząco,

stanowiąc około 10% wskazań. Spadek ten jest nieco silniej zaznaczony w stosunku do lekcji religii w szkole – różnica w odpowiedziach uczniów i młodych pracujących wynosi 11,4%, podczas gdy w stosunku do lekcji języka polskiego, historii etc. różnica wskazań wynosi 9%. Interpretacja mogłaby podążać w tym kierunku, że program nauczania przedmiotów humanistycznych jest bardziej stabilny i w rezultacie szkolny kanon wiedzy o Papieżu wpisany dla przykładu w lekcje języka polskiego czy historii w mniejszym zakresie podlegał zmianom, podczas gdy lekcje religii uwzględniały w programie nauczania postacie kolejnych dwóch papieży, następujących po śmierci Jana Pawła II, i tym samym miejsce Jana Pawła II w realizowanych programach dydaktycznych ulegało ograniczaniu. Opinia ta wymagałaby zapewne konsultacji teologów i pedagogów, ale pytanie o aktualną obecność myśli Jana Pawła II w bieżącej dydaktyce szkolnej katechezy, a nawet szerzej – aktywności kościelnej – pozostaje otwarte, tym bardziej, że w opiniach grup respondentów w okresie od 10 do 15 lat maleje również rola „przykładowych” niedzielnych kazań czy rekolekcji jako źródła wiedzy o Janie Pawle II. W świetle prezentowanych wyników badań można postawić pytanie o to, czy Kościół katolicki w Polsce pełni efektywnie naturalną i właściwą mu rolę depozytariusza dziedzictwa Jana Pawła II. W takim kontekście warto przywołać jedną z nielicznych, jeśli nie jedyną w Polsce, inicjatyw w sferze komunikacji społecznej o masowym zasięgu, skupioną wokół Radia Maryja i Telewizji TRWAM, która od śmierci Papieża w sposób systematyczny i metodycznie opracowany propaguje myśli i dzieła Jana Pawła II, włączając je w treści programowe radia, telewizji oraz codziennej gazety.

Pozostaje poza problematyką badań podejmowanie przez obecny rząd w Polsce działań administracyjnych na rzecz wyrugowania lekcji religii z programów dydaktyki szkoły podstawowej i ponadpodstawowej⁹, co w radykalny sposób wyłączy z obiegu społecznego jedno ze wskazanych, istotnych dla przekazu kulturowego, źródeł wiedzy o dziedzictwie Jana Pawła II. Podkreślanie przez młodych pracujących roli rodziny jako źródła wiedzy o Papieżu jest w moim przekonaniu konsekwencją jego komunikacyjnej obecności we wszystkich ówczesnych przestrzeniach życia społecznego, kulturalnego i religijnego. W tym sensie czymś naturalnym i oczywistym jest, że również rodzina włączała osobę Jana Pawła II i jego aktywności w rodzinne praktyki komunikacyjne. Znaczenie praktyk komunikacyjnych w budowaniu pamięci o Papieżu i jego działalności było wzmacniane naturalnymi rodzinie funkcjami wychowawczymi i socjalizacyjnymi, które kształtują podstawy kapitału kulturowego, wiedzy i umiejętności dorastających w rodzinie dzieci. Zapewne w przestrzeniach domowych znaj-

⁹ *Od września jedna godzina religii tygodniowo – minister Nowacka podpisała rozporządzenie*, <https://www.ekai.pl/od-wrzesnia-jedna-godzina-religii-tygodniowo-minister-nowacka-podpisala-rozporzadzenie/> (dostęp: 7.03.2025).

dowały się pamiątki związane z Papieżem: fotografie, kalendarze, książki, płyty etc., tworzące naturalne i oczywiste miejsca pamięci, w otoczeniu których nasi dzisiejsi respondenci wrastali w społeczeństwo i kulturę, ucząc się społecznego świata, jego zasad, reguł, wartości, kryteriów wartościowania, bliskości czy społecznej obcości. Interesującym socjologicznie jest natomiast empiryczny fakt, że również wśród obecnych uczniów rodzina pozostaje najważniejszym źródłem wiedzy o Papieżu (odsetek wskazań jest o 5,5% niższy niż w grupie młodych dorosłych) mimo wyraźnie zaznaczających się w publicznej przestrzeni komunikacyjnej nurtów krytyki, a nawet agresji wobec dziedzictwa Jana Pawła II, co zapewne sprzyja wypychaniu czy marginalizowaniu obecności Papieża z obszarów i reguł rodzinnej pamięci komunikacyjnej.

Przyjmując, że rodzinne źródła wiedzy legitymizowane są także „materialnymi” przesłankami, czyli fizycznie utrwalonymi dokumentami zawierającymi treści nauczania papieskiego, do których w każdej okoliczności można sięgnąć, aby odpowiedzieć na nurtujące pytania, poszerzyć indywidualne zasoby wiedzy, skorygować wątpliwości lub wyjaśnić nieporozumienia. Trzeba jednak zaznaczyć, że w świetle wyników badań prowadzonych wśród uczniów w większości (57,2%) ich domów rodzinnych nie ma portretów Jana Pawła II, podobnie w 53,4% domów rodzinnych nie ma książek, płyt CD opowiadających o Janie Pawle II i dzieł, których jest on autorem (63,1%). Przestrzeń symboliczna domów rodzinnych badanych przez nas uczniów nie jest nasycona materialnym dziedzictwem myśli Jana Pawła II, co nie sprzyja budowaniu i dynamicznemu utrwalaniu kapitałów wiedzy na jego temat. Uzasadnia tę konkluzję opinia sformułowana przez 49,7% uczniów, którzy nie są zainteresowani pogłębieniem wiedzy o życiu, dokonaniach czy poglądach Jana Pawła II. Dla 34% uczniów Papież jest postacią obojętną (dla 9,5% – „bardzo ważną”, dla 34% – „ważną”), a dla 45,5% uczniów jest postacią historyczną, co zapewne oznacza umieszczenie jej raczej w nieaktywnych zasobach pamięci archiwalnej.

Respondenci, rekonstruując źródła wiedzy o Janie Pawle II, w wyraźny sposób akcentują także rolę szkoły. Szkoła, w przeciwieństwie do rodziny, jest instytucją i grupą formalną, która realizuje ogólnopolski projekt edukacyjny. W rodzinie zachowywana jest pamięć komunikacyjna uykająca regułom formalnym i instytucjonalnym kryteriom, ale za to silnie kształtująca indywidualny kapitał wiedzy oraz emocji tych, którzy należą do komunikacyjnej wspólnoty pamięci. Przekaz rodzinny jest zbudowany na kulturowych oczywistościach i nie musi podlegać warunkom intencjonalności i refleksyjności. W szkole przeciwnie. Obowiązują programy nauczania, sformalizowane kryteria oceniania efektów edukacyjnych, działają mechanizmy kontroli relacji między założonymi i realizowanymi funkcjami edukacji i wychowania. Z rozkładu prezentowanych wyników badań zamieszczonych w tabeli 1 można wnioskować, że znaczenie edukacji szkolnej w przekazie wiedzy o Janie Pawle II jest podwójnie silne.

Z jednej strony jest to katecheza szkolna, która niejako w naturalny sposób koncentrowała się wokół postaci Jana Pawła II, respektując wskazane wyżej reguły kulturowych oczywistości. Jednak z drugiej strony równie silnie podkreślana jest przez respondentów rola przedmiotów humanistycznych, takich jak historia i język polski, które równie efektywnie jak szkolna katecheza przyczyniły się do włączenia postaci Papieża w porządek kanonów wiedzy podręcznej obecnych trzydziestolatków i nadal kształtują kapitały wiedzy dzisiejszych uczniów szkół ponadpodstawowych.

W dalszej kolejności we wskazaniach respondentów odnoszących się do źródeł wiedzy o Janie Pawle II odnotowana jest rola Kościoła katolickiego. Kościół katolicki w Polsce z racji historyczno-kulturowych jest naturalnym depozytariuszem dziedzictwa myśli Jana Pawła II. W tysiącletnich dziejach chrześcijaństwa w Polsce tylko raz się zdarzyło, że przedstawiciel polskiego narodu został powołany do najwyższej roli w Kościele powszechnym. Ta bezprecedensowa sytuacja wywarła fundamentalny wpływ na dzieje Kościoła, kultury narodowej i przemian struktur społecznych w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Kościół w rozumieniu instytucji i jej rozmaitych agend oraz Kościół pojmowany jako wspólnota uczestnictwa, wartości, myślenia, postaw życiowych i stylów życia jest, albo powinien być, środowiskiem międzypokoleniowego przekazu wiedzy o postaci Jana Pawła II i dziedzictwie jego światowej duszpasterskiej, kulturowej i społecznej, a nawet politycznej aktywności. W takim kontekście zwraca moją uwagę relatywnie niska pozycja wskazań odnoszących się do roli Kościoła katolickiego w Polsce w przekazywaniu i utrwalaniu wiedzy o Janie Pawle II. Zaledwie jedna trzecia młodych pracujących (32,6%) oraz nieco więcej niż jedna czwarta uczniów (26,7%) wskazuje na aktywności duszpasterskie Kościoła, których przykładem są kazania niedzielne, rekolekcje itp. jako na źródło wiedzy o papieżu Janie Pawle II.

W okresie, kiedy obecni trzydziestolatkowie byli dziećmi, niedzielne homilie i wszelka inna aktywność duszpasterska Kościoła katolickiego w Polsce z całą pewnością silnie eksponowały różne aspekty bieżącej obecności Jana Pawła II w życiu Kościoła powszechnego, polskiego, a także w polskiej kulturze i w życiu społecznym. Przyjmując, że okres dzieciństwa jest szczególnym czasem kształtowania podstawowych treści kanonu wiedzy i emocji można było – jak sądzę – oczekiwać, że dostrzeżenie przez naszych respondentów duszpasterskiej roli Kościoła w kształtowaniu ich kapitału wiedzy o profilu osobowym i duszpasterskim Papieża będzie zdecydowanie silniej akcentowane, może na równi z rodziną, a na pewno bardziej niż „oddziaływanie tradycyjnych mediów masowych”, które zawsze cechowała różnorodność ocen odnoszących się do osoby Papieża i skali uwagi poświęcanej jego bieżącej aktywności. Innym kierunkiem interpretacji wyników badań może być hipoteza, że odpowiedzi na pytanie o źródła wiedzy o Janie Pawle II w kwestii wskazania edukacyjnej roli Kościoła

bardziej skupione są na dzisiejszym doświadczeniu duszpasterskiej aktywności Kościoła, w której Papież jest oczywiście nadal obecny, ale raczej nie w głównym nurcie kościelnej edukacji, realizowanym przez kazania, rekolekcje, nabożeństwa, listy pasterskie etc., który współcześnie podporządkowany jest paradygmатовi szeroko pojmowanej synodalności, w jakimś zakresie korygującej profil Kościoła rzymskokatolickiego wypracowany na przełomie wieków, w czasach papieża Jana Pawła II. Przyjęty kierunek interpretacji wyników naszych empirycznych badań może tłumaczyć też niższe niż w środowisku młodych pracujących odsetki uczniów wskazujących na Kościół jako źródło wiedzy o Janie Pawle II. Konkluzja z porównania tych wyników wskazuje na zmniejszającą się rolę Kościoła katolickiego w Polsce w promowaniu dziedzictwa myśli Jana Pawła II.

Przy tej okazji można wysunąć jeszcze jedną hipotezę, której potwierdzenie lub odrzucenie wymagałoby odrębnych badań. Z wielu moich obserwacji uniwersyteckich (dydaktycznych), także lektur, można wyprowadzić wniosek, że duszpasterska aktywność Kościoła ujmowana poprzez pryzmat mentalności społecznej w swym głównym nurcie zatrzymuje się w obrębie kościelnej przestrzeni duszpasterskiej. Jakby ogranicza się w swoich konsekwencjach do sfery prywatności uczestników kościelnych nabożeństw i nie przenosi się w pozakościelne przestrzenie życia społecznego czy kulturalnego. Doświadczenie nauczania Kościoła zarówno w odniesieniu do doktryny religijnej, jak i społecznej zamyka się w przestrzeni osobistej i prywatnej, mentalnie wpisując się w odmianę kruchtoizacji. Podłożem tych procesów wydaje się swoista akceleracja w sferze przemian świadomości społecznej będąca konsekwencją odłożonych w czasie, a obecnych w międzygeneracyjnych przekazach wzorów kultury religijnej, efektów programowej sekularyzacji jeszcze z czasów PRL, w połączeniu z silnie antychrześcijańskimi nurtami kultury współczesnej oddziałującymi zwłaszcza w płaszczyźnie laicyzacji mentalności. W wypracowanym przeze mnie modelu przemian kulturowych wzorów polskiej religijności wprowadzam rozróżnienie między sekularyzacją a laicyzacją. Najogólniej sekularyzacja oznacza wycofanie, emigrację lub wygnanie religijnych instytucji i symboli z przestrzeni życia publicznego. Najprostszym przykładem jest obecność krzyża w przestrzeniach publicznych lub zakaz obecności tego symbolu chrześcijaństwa. Laicyzacja odnosi się natomiast do sfery indywidualnej mentalności i oznacza, że wartości religijne, religijne sposoby myślenia nie są obecne w świadomości jednostki, nie stanowią o kryteriach wyboru podejmowanych decyzji życiowych, nie kształtują indywidualnych ocen i stylów życia. Chociaż laicyzacja i sekularyzacja są ze sobą powiązane, to jednak ujmowane jako procesy kulturowo-religijne mogą charakteryzować się „różnymi prędkościami”, co ma swoje konsekwencje dla kondycji kulturowo-religijnej społeczeństwa. W okresie PRL z pewnością procesy sekularyzacyjne były zdecydowanie silniej obecne niż laicyzacja mentalności. Współcześnie to właśnie laicyzacja nabiera szybkiego tempa jako proces

napędzany odłożonymi skutkami laicyzacji będącej projektem organizowanej przez PRL edukacji, a wzmacniana jest przeżywającymi swój renesans nurtami neomarksistowskiej ideologii. Laicyzacja oznacza budowę kultury i życia społecznego bez religii, porzucenie myślenia w kategoriach religijnych, desemantyzację symboli religijnych i profanizację religijnych wartości¹⁰. Natomiast w przestrzeni publicznej obserwujemy procesy desekularyzacyjne skupiające się wokół religijnych „symboli opuszczonych” tracących moc przemiany świadomości religijnej, pozbawionych kreatywnych emocji. Sekularyzacja i laicyzacja w przedstawionym wyżej rozumieniu łączy się też z kategorią prywatyzacji i deprywatyzacji religii. Sekularyzacja wymusza prywatyzację religii i zamknięcie jej w sferze osobistych wymiarów życia społecznego z ewentualnymi aktualizacjami w przestrzeni małych grup, środowisk nieformalnych czy w obrębie instytucji kościelnych. Laicyzacja z istoty swej profilująca indywidualne sposoby myślenia i wartościowania sprzyja sekularyzacji i w jakimś stopniu ją akceptuje. Indywidualne akty kultu religijnego czy promowania religijnych wartości mogą też wyrażać się w inicjatywach przekraczania społeczno-kulturowych granic wyznaczonych procesami sekularyzacyjnymi. Mówimy wówczas o deprywatyzacji religii, czyli włączaniu religijnych sposobów myślenia i wartościowania w zsekularyzowane przestrzenie życia publicznego.

Rodzina i szkoła to najważniejsze środowiska społeczne, w których jest kształtowana i przekazywana wiedza na temat Jana Pawła II. Wprawdzie rola duszpasterskiej działalności Kościoła znajduje się – we wskazaniach młodych dorosłych – na dalszym miejscu, ale zdecydowałem w tym właśnie zestawieniu dołączyć także wyniki badań dotyczących roli Kościoła, aby w stosownych proporcjach ukazać jego wizerunek edukacyjny rekonstruowany w odpowiedziach naszych respondentów. Nawiązuję tu też do zwyczajowego i dobrze zadanego w polskiej tradycji kulturowo-religijnej zestawienia trzech kluczowych instytucji wychowania i edukacji, a mianowicie: rodziny, szkoły i Kościoła. W postulowanym, aczkolwiek dyskusyjnym, a niekiedy nawet kontrowersyjnym w swoich aksjologicznych założeniach, modelu wychowania instytucje te i środowiska społeczne pozostają w relacjach wzajemnego uzupełniania się umacnianych efektów edukacyjnych i wychowawczych, kierowanych zwłaszcza wobec dzieci i młodzieży, lub ich drogi się nie spotykają albo wykluczają, a nawet pozostają w konflikcie.

W strukturze pytań kwestionariuszowych wyodrębnione zostały też źródła wiedzy o Janie Pawle II obecne w charakterystycznych dla kultury masowej pośrednich oraz niesformalizowanych relacjach społecznych w procesie komunikowania. Nawiązuję tu do Antoniny Kłoskowskiej i jej teorii tak zwanych

¹⁰ W. Świątkiewicz, *Między sekularyzacją i deprywatyzacją. Socjologiczne refleksje wokół polskiej religijności w kontekście europejskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010, s. 72.

trzech układów kultury tworzących mozaikę ram społecznego komunikowania¹¹. Wyodrębniony przez Kłoskowską trzeci układ kultury oznacza obecnie dominujące formy komunikacji społecznej i kształtowania relacji społecznych. Zwłaszcza tak zwane „nowe media”, czyli Internet oraz portale społecznościowe zawłaszczają przestrzenie budowania relacji społecznych i form społecznego komunikowania, niekiedy skutecznie eliminując rolę tradycyjnych metod budowania relacji między ludźmi wyrastających z bezpośrednich interakcji tak w formule relacji sformalizowanych (szkoła, Kościół itp.), jak również niesformalizowanych (rodzina, grupy czy kręgi koleżeńskie itp.)

Zarówno media tradycyjne, jak i społecznościowe są w świadomości społecznej i praktykach codziennych traktowane jako niekiedy wyłączny i jedyny rezerwuuar wiedzy „na każdy temat”. Dostarczają kryteriów wartościowania i podpowiadają kierunki rozwijania emocji, zaspokajają potrzeby społecznej afiliacji i akceptacji. Dlatego też fundamentalna jest rola mediów, zarówno tradycyjnych, jak i przede wszystkim nowych mediów, w budowaniu i dynamizacji kapitałów wiedzy, umiejętności, stylów życia i wyznaczaniu kierunków orientacji na wartości, ujmowana w perspektywie indywidualnych biograficznych losów, jak również w odniesieniu do profili kulturowych różnych społeczności.

W odpowiedzi na pytanie o źródła wiedzy o papieżu Janie Pawle II – po rodzinie i szkole – prezentowane wyniki badań przeprowadzonych w środowisku młodych pracujących na pierwszym miejscu lokują media tradycyjne (telewizja, prasa papierowa, radio). Ich znaczenie podkreśla 40% respondentów. Jedna czwarta badanych (25,8%) wskazuje na Internet i media społecznościowe jako źródła wiedzy o Papieżu. W środowisku uczniów natomiast na pierwszym miejscu wskazuje się na Internet i media społecznościowe (46,8%), a dopiero na drugim miejscu na rolę prasy papierowej, radia i telewizji (21,6%) jako źródeł wiedzy na temat Papieża. Widać więc wyraźną zmianę pokoleniową w rytuałach korzystania z przekazów kultury masowej. Zapewne obydwa wskazane przez respondentów źródła wiedzy nie są traktowane w sposób alternatywny czy wykluczający się. Pokolenie „dojrzałych” trzydziestolatków korzysta z obydwu środków komunikacji społecznej, bardziej jednak przywiązane jest do mediów tradycyjnych, podczas gdy uczniowie preferują przede wszystkim Internet i media społecznościowe.

Można też postawić tezę, że udział nowych mediów w codziennych praktykach komunikacyjnych dojrzałych trzydziestolatków jest nie tylko proporcjonalnie większy niż korzystanie z mediów tradycyjnych, lecz także coraz bardziej dominujący i zawłaszczający przestrzenie komunikacji społecznej. W środowiskach uczniów natomiast nowe media będą w progresywnym stopniu eliminowały korzystanie z wiedzy, jaką przekazują media tradycyjne. Internet

¹¹ A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1981.

i media społecznościowe stanowią przeważające i dynamicznie rozwijające się środowisko komunikacji oraz budowania relacji społecznych, które bezpośrednio konstruują kapitały wiedzy i palety emocji w odniesieniu do rozmaitych form obecności w życiu społecznym. W wirtualnych przestrzeniach społecznej komunikacji toczą się i nierzadko rozstrzygają fundamentalne spory aksjologiczne, pojawiają się sezonowo atrakcyjni moralni liderzy, postacie synkretycznych religijności czy nowej duchowości, krystalizują się podporządkowane regułom sytuacyjnego konformizmu i sezonowym modom oceny kulturowego dziedzictwa czy profilu indywidualnych osobowości.

Pewną sygnaturę kierunku tych procesów stanowią też odpowiedzi na pytanie skierowane do uczniów, czy w ostatnim czasie zetknęli się z negatywnymi opiniami na temat papieża Jana Pawła II. Jedna piąta badanych (20%) deklarowała brak takich styczności, a dla 14% odpowiedź na to pytanie stwarzała pewne trudności. Pozostali uczniowie wskazywali najczęściej jako źródła takich negatywnych opinii właśnie Internet (58,2%) i media społecznościowe (44,7%), a w dalszej kolejności były to rozmowy z rówieśnikami (29,3%), w szkole (19,9%), informacje z prasy (16,2%) i telewizji (17,9%). Nie można odrzucić hipotezy, że pomnażane będą w przyszłości, choć zapewne ma to miejsce również już teraz, osobiste deficyty wiedzy na temat papieża Jana Pawła II lub też uprzedzenia kierowane wobec tej postaci, które nie znajdują stosownych pozytywnych redukcji w zasobach informacyjnych nowych mediów.

Ponad jedna czwarta młodych dorosłych (27,2%) wskazuje na filmy jako źródło wiedzy o Janie Pawle II, przede wszystkim podkreślając rolę programów dokumentalnych i reportaży (18,2%), a w dalszej kolejności funkcje poznawcze filmów fabularnych (9%). W środowisku uczniów na znaczenie filmów jako źródeł wiedzy o Papieżu wskazuje łącznie 22,8%, w tym, podobnie jak młodzi dorośli, zdecydowanie częściej uczniowie wskazują filmy dokumentalne i reportaże (19,1%) niż filmy fabularne (3,7%). Nie można na tej podstawie wyprowadzać wniosków dotyczących treści filmów kreślących wizerunek Papieża, ale z pewnością wskazanie na to źródło wiedzy podkreśla raczej niewielką skalę zainteresowania postacią Jana Pawła II, zwłaszcza poprzez sięganie po filmy dokumentalne i reportażowe.

Podobną opinię można odnieść do czytelnictwa książek podejmujących problematykę związaną z Papieżem. W odróżnieniu od filmów książki stanowią stabilny środek komunikacji masowej, zapewniający potencjalnie trwały dostęp czytelniczy w każdej sytuacji społecznej. Polski rynek wydawniczy bogaty jest w ofertę rozmaitych publikacji poświęconych Papieżowi. Z tego też powodu wskazany odsetek młodych dorosłych (7%) i uczniów (3,2%) korzystających z tego źródła wiedzy można uznać za proporcjonalnie bardzo niski.

W Raporcie Biblioteki Narodowej zatytułowanym *Stan czytelnictwa w Polsce w roku 2023* czytamy między innymi:

43% Polaków przeczytało w 2023 roku co najmniej jedną książkę. To wzrost o 9 p.p., najwięcej od 10 lat. Wzrosło także zainteresowanie bibliotekami, szczególnie u młodych mężczyzn w wieku 25–39 lat. Stopniowo zmienia się też sposób pozyskiwania informacji o książkach. Coraz większą rolę odgrywa Internet, a szczególnie serwisy społecznościowe¹².

Wyniki naszych badań raczej sugerują, że literatura skupiona wokół postaci Jana Pawła II słabo odnajduje się w ukazanych w raporcie Biblioteki Narodowej tendencjach czytelniczych zarówno w środowisku uczniów, jak i młodych dorosłych.

Zdecydowanie słabo wśród uczniów (5,7%) i jeszcze słabiej wśród młodych pracujących (2,8%) zaznaczona jest rola kręgów koleżeńskich w kształtowaniu kapitału wiedzy o życiu i działalności duszpasterskiej Jana Pawła II. W świetle prezentowanych wyników badań można postawić tezę, że Papież jest (był) nieobecny w różnych postaciach komunikacji rówieśniczej. To oznacza, że istotne dla indywidualnej formacji intelektualnej i emocjonalnej środowisko rówieśnicze nie tworzyło przestrzeni dyskusji, budowania wiedzy czy kształtowania emocji i ocen odnoszących się do obecności Papieża w życiu religijnym, społecznym czy kulturalnym polskiego społeczeństwa. Wyniki badań mogą sugerować obszary deficytów w procesach międzypokoleniowej transmisji wiedzy, wartości czy społecznych emocji związanych z Papieżem. Stanowią też, jak sądzę, wsparcie dla wyżej prezentowanej konkluzji o nieobecności spraw religijnych, których sygnaturą może być wizerunek Jana Pawła II, w przestrzeniach praktyk komunikacyjnych w młodzieżowych kręgach rówieśniczych tworzących przestrzenie zlaicyzowanych relacji społecznych.

Konkluzje ogólne

Przeprowadzone badania socjologiczne, których fragment przedstawiam w artykule, zdają się potwierdzać, silnie podkreślaną między innymi w socjologii religii, tezę o fundamentalnej roli kapitałów kulturowych rodziny w profilowaniu zainteresowań, wiedzy i stylów życia w szeroko pojmowanej sferze religijnych i kulturowych postaw młodego pokolenia. Rodzina jest grupą pierwotną, która daje jednostce możliwość trwania, ekspresji i rozwoju, poczucie bezpieczeństwa płynące z zaspokojenia podstawowych potrzeb i dążeń człowieka. Jako intymna ze swej natury przestrzeń jest ona najważniejszym gwarantem psychicznej stabilizacji, kształtowania tożsamości osobowej i społecznej oraz

¹² *Stan czytelnictwa w Polsce 2023. Wzrost czytelnictwa o 9 punktów procentowych*, <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce/stan-czytelnictwa-w-polsce-w-2023> (dostęp: 8.03.2025).

sensu życia. W niej realizuje się proces komunikowania między jednostkami. Z jej perspektywy są postrzegane inne wartości i cele życiowe, w niej realizuje się w sposób pełny i osobowy, w pewnym sensie nieograniczony, proces komunikowania między jednostkami¹³. Rodzina zapewnia przekaz wartości, norm i wzorów zachowań, a także uczy przystosowania się do współżycia z innymi. Badania socjologiczne i sondaże opinii publicznej ukazują, jak pewne wartości uprzednio akceptowane przez większość społeczeństwa są przyjmowane przez pokolenie starsze, natomiast przez pokolenie młodsze częściowo kwestionowane, modyfikowane, a nawet odrzucane. Tworzy się swoista pokoleniowa kultura wartości lub dyskontynuacja wspólnych wartości. Rodzina nie tylko przekazuje wartości i normy religijne oraz moralne, ale sama podlega też różnorodnym wpływom zewnętrznym, uwarunkowaniom politycznym, społecznym i kulturowym¹⁴.

W badanych grupach społeczno-demograficznych najważniejszym źródłem wiedzy o życiu i działalności Jana Pawła II jest rodzina. Rodzina tworzy społeczno-kulturowe konteksty, w których przekazywana jest wiedza na temat postaci Jana Pawła II. Wśród młodych dorosłych na rodzinę jako źródło wiedzy o Papieżu wskazuje 57% badanych, a wśród uczniów odsetek ten wynosi 51,5%. Zapewne, gdyby przyjąć perspektywę analiz diachronicznych, trzeba by zauważyć, że rola edukacyjna rodziny podlega ograniczeniom, ale trudno pominąć empirycznie potwierdzany fakt, że wciąż ponad połowa uczniów i młodych dorosłych czerpie wiedzę o życiu i działalności Jana Pawła II, a tym samym o Kościele, religijności, religijnych uzasadnieniach kultury moralnej i ładu społecznego, z kapitału kulturowego i religijnego, jakim dysponują polskie rodziny.

Nie przesądzam w żadnym przypadku o poziomie czy jakości kulturowo-religijnych rodzinnych kapitałów ani też o ich ukierunkowaniu emocjonalnym. Wnioskując na podstawie licznych badań socjologicznych¹⁵, ale także biorąc pod

¹³ J. Mariański, *Socjalizacja religijna*, w: *Leksykon pedagogiki religii*, red. C. Rogowski, Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów, Warszawa 2007, s. 714–718.

¹⁴ R. Boguszewski, *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*, *Współczesna polska rodzina*, red. M. Bożewicz, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2019, s. 9–19.

¹⁵ J. Mariański, *Religious and Moral Condition of Upper Secondary School Students throughout the Years 1988–1998–2005–2017*, Adam Marszałek, Toruń 2024; J. Baniak, *Religijność i moralność młodzieży polskiej w latach 1956–2018. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, Poznań 2022; *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988–1998–2005–2017*, red. S.H. Zaręba, M. Zarzecki, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2018; W. Szymczak, T. Adamczyk, *Młodzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2022; W. Szymczak, J. Szulich-Kałuża, *Współczesne formy uczestnictwa religijnego: pomiędzy indywidualizacją a społeczną mobilizacją. Fenomen zróżnicowania w optyce empirii i dyskursie medialnym*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 64, 2024, nr 4, s. 29–56; W. Świątkiewicz, „Nie należę” i „nie wiem”, czyli o zaangażowaniu w parafialne wspólnoty, w: *Postawy społeczno-religijne archidiecezjan warszawskich*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 2006, s. 182–194.

uwagę wyniki obecnie prezentowanych badań, zwłaszcza w części odnoszącej się do charakterystyki profilu kultury moralnej uczniów i młodych dorosłych, można w uzasadniony sposób przyjąć, że cechuje je duży poznawczy i emocjonalny dystans wobec postaci Jana Pawła II.

Pozostając w kręgu szeroko ujmowanych badań z zakresu socjologii religii, można by dość łatwo przyjąć hipotezę o „ruchu jednostajnie przyspieszonym” w zakresie procesów sekularyzacji i laicyzacji kolejnych generacji młodych pokoleń Polaków. Polscy socjologowie religii (na przykład profesor Janusz Mariański¹⁶) już dawno wprowadzili pojęcie pełzającej sekularyzacji, a obecnie posługują się kategorią sekularyzacji przyspieszonej. Dane prezentowane w tabeli 1 zestawiającej odpowiedzi uczniów oraz młodych dorosłych mogłyby służyć jako ilustracja potwierdzająca kierunek kulturowo-religijnych przemian zachodzących w polskim społeczeństwie. Uzyskane przez nas wyniki badań inspirują do postawienia nowych pytań badawczych, dla których ukierunkowaniem mogą być odpowiedzi na autodeklaratywnie niezobowiązujące i bardzo ogólnie sformułowane pytanie z innej części kwestionariusza naszych badań skierowane do młodych pracujących: „Jak P. uważa, czy Polacy w większości znają treść nauczania Jana Pawła II?: zdecydowanie tak – 5,7%, raczej tak – 41,9%, raczej nie – 33,5%, zdecydowanie nie – 4,5%, trudno powiedzieć – 14,4%”. W opinii badanych mniej niż połowa Polaków identyfikuje się z postawą wskazującą na zainteresowanie wiedzą o nauczaniu Jana Pawła II. Jako uzupełniający i w jakimś stopniu rozszerzający komentarz charakteryzujący społeczno-kulturowe konteksty kształtowania wiedzy na temat dziedzictwa myśli Jana Pawła II można przywołać również dane zaczerpnięte z innej części projektu badań, z których wynika, że Papież dla 34% uczniów jest postacią obojętną (dla 9,5% – bardzo ważną, a dla 34% – ważną), dla 45,5% uczniów jest postacią historyczną, 49,7% uczniów nie jest zainteresowanych pogłębieniem wiedzy o życiu, dokonaniach czy poglądach Jana Pawła II. Natomiast 62,8% uczniów nie przewiduje, aby po rozpoczęciu dorosłego życia we własnym domu gromadziło książki/albumy/płyty CD o Janie Pawle II. Podobnie 61,1% uczniów nie planuje mieć w swoich domowych zasobach bibliotecznych dzieła/dzieł, których autorem jest Jan Paweł II. Także obecnie w większości (57,2%) domów rodzinnych badanych uczniów nie ma portretów Jana Pawła II, podobnie w 53,4% domów rodzinnych nie ma książek, płyt CD opowiadających o Janie Pawle II i dzieł, których autorem jest Jan Paweł II (63,1%).

Warto podkreślić, że w żadnym z uwzględnionych w badaniach społeczno-kulturowych kontekście nie odnotowaliśmy zdecydowanej nieobecności dziedzictwa myśli Papieża.

¹⁶ J. Mariański, *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Adam Marszałek, Toruń 2017.

Istotnym społeczno-kulturowym czynnikiem, który obok autodeklaracji głębokiej religijności i częstszych niż w niedzielę praktyk religijnych kształtuje aktywne zainteresowanie dziedzictwem myśli Jana Pawła II, jest również zaangażowanie we wspólnoty religijne. We wszystkich sytuacjach społecznych uwzględnionych w projekcie badań występuje pozytywna korelacja wyrażająca się w zdecydowanie wyższych odsetkach osób zainteresowanych dziedzictwem myśli Jana Pawła II i pogłębianiem wiedzy na ten temat. Trzeba jednak dopełnić, że brak zaangażowania we wspólnoty religijne deklaruje 95% młodych dorosłych i 92,3% uczniów. Raczej niewielkie zainteresowanie udziałem we wspólnotach kościelnych jest zjawiskiem ogólniejszym i dotyczy wszystkich kategorii wiekowych wśród polskich katolików¹⁷, chociaż dane cytowanego raportu wskazują również na pewien przyrost tej aktywności.

Dominującym środkiem komunikacji są współcześnie media społecznościowe oraz szeroko pojmowany Internet. Interesujące poznawczo jest, że wśród uczniów szkół ponadpodstawowych udział mężczyzn (53,3%), którzy poszukują w nowych mediach wiedzy na temat Papieża, przewyższa udział kobiet (39,3%). Znacząco więcej jest też uczniów niechodzących na lekcje religii (53%) oraz nienależących do wspólnot religijnych (47,2%), dla których nowe media stanowią prawdopodobnie główne źródło wiedzy na temat Jana Pawła II, niż uczniów chodzących na religię (40,2%) i należących do wspólnot kościelnych (38,0%). Częściej z mediów czerpią wiedzę na temat Papieża uczniowie niebiorący udziału w lekcjach religii, nieuczestniczący we wspólnotach kościelnych, rzadziej praktykujący, obojętni religijnie lub niewierzący. Natomiast uczniowie określający swój stosunek wobec wiary jako głęboko wierzący i często uczestniczący w praktykach religijnych zgłaszają krytyczny stosunek wobec treści szkolnej dydaktyki zarezerwowanej dla postaci Papieża, co być może jest spowodowane ukrytymi w swych założeniach aksjologicznymi lub jawnymi przekazami szkolnymi.

¹⁷ W raporcie przygotowanym w roku 2023 przez Katolicką Agencję Informacyjną (KAI) wraz Instytutem Dziedzictwa Myśli Narodowej czytamy między innymi: „W pracę apostolską angażuje się w różnych formach także ok. 8 proc. wiernych świeckich, w sumie ok. 2,6 mln. Należą oni do różnorodnych kościelnych bractw, ruchów i stowarzyszeń. W ostatnim ćwierćwieczu liczba tych wspólnot wzrosła o połowę. Największe to m.in.: Żywy Różaniec, Ruch Światło-Życie i Domowy Kościół, Odnowa w Duchu Świętym, Akcja Katolicka i Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży, trzecie zakony, Droga Neokatechumenalna. Ostatnio ważnym i ciekawym zjawiskiem jest rosnąca aktywność grup zrzeszających mężczyzn. W ponad 10 tys. parafii działa 65 tys. organizacji przyparafialnych – w statystycznej parafii spotyka się sześć, siedem takich grup. Dziewięćciu na dziesięću wolontariuszy w Polsce to wolontariusze organizacji katolickich” [*Raport „Kościół w Polsce 2023”*, https://info.wiara.pl/doc_pr/8506604.Raport-Kosciol-w-Polsce-2023 (dostęp: 1.09.2025)]. Zob. też *Kościół w Polsce 2023. Raport*, Katolicka Agencja Informacyjna–Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego J. Paderewskiego, Warszawa 2023, https://www.ekai.pl/wp-content/uploads/2023/09/KAI_Raport_2023.pdf (dostęp: 1.09.2025).

Zwracają uwagę odmienne od przedstawionych kierunki wyrażanych opinii przez uczniów niepublicznych liceów ogólnokształcących, co być może wiąże się z profilem tożsamościowym tych szkół. Sugerowany kierunek interpretacji wymagałby jednak stosownych badań.

Z oczywistych względów historyczno-kulturowych naturalną rolę depozytariusza dziedzictwa myśli Jana Pawła II pełni w Polsce Kościół katolicki. Przytoczone wyniki badań zdają się sugerować, że polski Kościół nie wypracował efektywnej pedagogii obecności tego dziedzictwa i sposobów jego aktualizacji w przekazie międzypokoleniowym, za który jest odpowiedzialny. Zakładając pewną ogólność tej opinii, można dodać, że nie znalazł skutecznego sposobu na ograniczenie procesów laicyzacyjnych i tym samym na zahamowanie konstruowanej niepamięci, której najłagodniejszą postacią jest wymazanie obecności Papieża w dyskursach publicznych, ewokujące poznawczą oraz emocjonalną obojętność, a radykalną formę stanowi obrzydzanie moralne i zohydowanie wizerunku Jana Pawła II.

Kolejne pokolenia w specyficzny dla siebie sposób odbierają Papieża i jego nauczanie. Taki jest bieg świata. Każde pokolenie na nowo buduje swoją codzienność, czerpiąc z doświadczeń i mądrości tych, którzy przemijają, albo lekceważy je czy odrzuca. Świat się szybko zmienia, nowe technologie komunikacyjne przenikają style codziennego życia, pojawiają się nowe problemy, które w swojej drapieżności nie były dotąd tak widoczne i nachalne. W głównych nurtach kultury hałasują antychrześcijańskie wartości i na niespotykaną dotąd skalę przenikają do najodleglejszych załków społecznego życia, kwestionując (delegitymizując) trwałe, jak się wydawało, podstawy ładu społecznego. Przykładem mogą być spory o kształt rodziny, wartość życia ludzkiego, zasady moralne, obecność religii w przestrzeni publicznej. Młode pokolenie wyrasta w innym środowisku kulturowym, którego sygnaturą jest globalizacja. Niesie ona za sobą pluralizm wartości, jako model życia proponuje strukturalny indywidualizm, wprowadza subiektywizację ocen i wyborów, marginalizację tradycji. Można wymieniać jeszcze wiele innych cech, ale z pewnością dziś bardziej wyraźnie widoczny jest i oczekiwany indywidualny wybór. Socjologowie mówią o przechodzeniu od „społeczeństwa losu” do „społeczeństwa wyboru”. Szansa leży w tym, że indywidualny wybór wymaga swojego emocjonalnego oraz intelektualnego uzasadnienia, że połączy się z indywidualną odpowiedzialnością i życiową konsekwencją. Młodzi mają przed sobą wielkie szanse. Problem leży w tym, żeby im się „chciało chcieć” zajrzeć w myśli Jana Pawła II, odszukać w nich wartości i wskazówki, wedle których warto żyć i wspólnie z innymi tworzyć wspólnotę narodu. Młodzi nie mogą już budować świętości na bezpośrednim spotkaniu z człowiekiem, nie mogą ogrzać się ciepłem jego uśmiechu i dotknąć wyciągniętych rąk. Nie mają już też oparcia w utrwalonych, chociaż też złudnych i stereotypowych, podziałach na „swoich” i „obcych” w kulturze.

Jan Paweł II podpowiada, że daleko więcej wart jest człowiek ze względu na to, kim jest niż ze względu na to, co posiada, a w innych kontekstach powtarza, że wiara, która nie staje się kulturą, nie jest wiarą przeżywą wiernie, w pełni przeżytą i przemyślaną. Zaprzeczenie tym wartościom stanowi dzisiaj atrakcyjną ofertę reklamową, wobec której młode pokolenie musi znaleźć własną odpowiedź.

Nawiązując bezpośrednio do tytułu opracowania, można postawić uogólniający wniosek wskazujący raczej na wzrastającą rozległość deficytów wiedzy o dziedzictwie myśli Jana Pawła II charakteryzujących wszystkie środowiska młodych ludzi objętych badaniami. Kapitały wiedzy legitymizowane tradycyjnymi środowiskami socjalizacji i wychowania, czyli rodziną, szkołą i Kościołem, zdają się ulegać procesom rozchwiania. Pamięć komunikacyjna stanowiąca naturalne międzypokoleniowe środowisko dziedziczenia kapitałów wiedzy napotyka, zwłaszcza wobec szeroko ujmowanej przestrzeni komunikacji medialnej (starych i nowych mediów), na bariery konstruowanej niepamięci, niechęci, a nawet agresji kierowanej wobec postaci Jana Pawła II i dziedzictwa jego myśli. Konstruowana niepamięć jest budowana na intencjonalnych przesłankach, nie jest przypadkowa, nie wyrasta z naturalnych procesów relacji międzypokoleniowych tworzących biograficzne bariery pamięci komunikacyjnej. Sygaturą konstruowanej niepamięci jest intencjonalne zapominanie i marginalizowanie dziedzictwa Jana Pawła II w programach edukacyjnych oraz włączanie go w procesy laicyzacyjne.

Przywrócenie pamięci jest warunkiem odnowienia wspólnoty kultury narodowej. Papież Franciszek w jednym ze swoich przemówień wprowadził inspirujące poznawczo pojęcie – transfuzja pamięci¹⁸, które jest bardzo bogate w aksjologiczną i semiotyczną treść. W metaforycznym sensie oznacza przywrócenie życia, bo ma wspomagać i wzmacniać funkcje życiowe kultury i społecznego organizmu, także osobniczych losów. Ma wspierać i profilować pamięć w kulturze i kulturę pamięci. Transfuzja pamięci konieczna jest dla zachowania i pielęgnacji tożsamości kulturowej zarówno w perspektywie dynamiki biografii jednostki, jak i w odniesieniu do różnych mikro- i makrospołecznych postaci życia zbiorowego. W takim kontekście ujmować też trzeba potrzebę inicjatyw edukacyjnych zmierzających do wzmocnienia procesów pamięci komunikacyjnej i przywrócenia młodym pokoleniom pamięci o najnowszych wydarzeniach z dziejów naszego narodu, społeczeństwa czy państwa. Dziedzictwo myśli Jana Pawła II z całą oczywistością oczekuje takich projektów, legitymizowanych wdzięcznością wobec Papieża. Józef Pater w artykule noszącym tytuł: *Byśmy nie zmarnowali papieskiego dziedzictwa* napisał:

¹⁸ Franciszek, *Co się z tobą stało, Europo? Przemówienie Papieża podczas uroczystości wręczenia Nagrody Karola Wielkiego w Akwizgranie*, 6.05.2016, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/karolw_06052016.html (dostęp: 24.03.2025).

W jednym zdaniu: „Nie lękajcie się, otwórzcie drzwi Chrystusowi”, „Non abiate paura”, obudził tyle odwagi i chęci do życia, że wkrótce w krajach najbardziej zastraszonych, w tym także w Polsce zrodziła się Solidarność i chęć wyzwolenia z krępującego komunizmu. Dziś nie ulega już wątpliwości, że to właśnie On, Jan Paweł II przyczynił się do obalenia systemu komunistycznego reżimu bez rozlewu krwi¹⁹.

W początkach XX wieku Georg Simmel pisał: „Wdzięczność należy do owych cieniutkich, ale nieskończenie odpornych nici łączących jeden element z drugim, a tym samym łączących je wreszcie wszystkie w spójną witalną całość”²⁰. Transfuzja pamięci tę odporność wzmacnia, dynamizuje wdzięczność jako zobowiązanie wobec dziedzictwa kulturowego i akcentuje wdzięczność jako moralną pamięć ludzkości.

Wdzięczność i pamięć stanowią kruchą i niepewną tkankę tożsamości kulturowej wymagającą troskliwości, mądrości i wiedzy będącej drogowskazem w świecie aksjologicznej wichrowatości. Jan Paweł II pozwolił nam spojrzeć na własne społeczeństwo, a przede wszystkim na wspólnotę narodową, jako pozytywną wartość, wokół której można się skupić, czerpać radość z przynależności do niej, która sprawia, że jesteśmy wśród innych narodów zauważani, może doceniani. Papież jest dla Polaków jak drogowskaz ukazujący kierunek dobrej drogi życia człowieka, społeczeństwa i narodu. Nawet jeśli niekoniecznie tak wytyczoną drogą podążamy, to przynajmniej wiemy, kiedy się od niej oddalamy, zbaczamy, zmieniamy kierunek, ale w zasobach kulturowej pamięci zachowany jest jej ślad i możemy go na nowo odkryć. To też jest wartość, która tworzy współczesną polską kulturę.

Bibliografia

- Assmann J., *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. A. Kryczyńska-Pham, red. R. Traba, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Baniak J., *Religijność i moralność młodzieży polskiej w latach 1956-2018. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, Poznań 2022.
- Berger P.L., *Zaproszenie do socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1988.
- Boguszewski R., *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*, w: *Współczesna polska rodzina*, red. M. Bożewicz, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2019, s. 9–19.

¹⁹ J. Pater, *Byśmy nie zmarnowali papieskiego dziedzictwa. Jan Paweł Wielki*, w: *Ja Was zawsze popierałem. Karol Wojtyła. Jan Paweł II a wrocławskie środowisko teologiczne*, red. G. Sokołowski, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Wrocław 2014, s. 57.

²⁰ G. Simmel, *Wdzięczność. Próba ujęcia socjologicznego*, w: *tenże, Pisma socjologiczne*, tłum. M. Łukasiewicz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2008, s. 222.

- CBOS, *Polacy o Janie Pawle II*, oprac. R. Roguska, Komunikat z badań nr 60/2023, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2023, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_060_23.PDF (dostęp: 1.09.2025).
- Jan Paweł II – *miara wielkości człowieka*, red. D. Żukowska-Gardzińska, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2020.
- Kłoskowska A., *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1981.
- Kościół w Polsce 2023. *Raport*, Katolicka Agencja Informacyjna–Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego J. Paderewskiego, Warszawa 2023, https://www.ekai.pl/wp-content/uploads/2023/09/KAI_Raport_2023.pdf (dostęp: 1.09.2025).
- Mariański J., *Religious and Moral Condition of Upper Secondary School Students throughout the Years 1988–1998–2005–2017*, Adam Marszałek, Toruń 2024.
- Mariański J., *Socjalizacja religijna*, w: *Leksykon pedagogiki religii*, red. C. Rogowski, Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów, Warszawa 2007, s. 714–718.
- Mariański J., *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Adam Marszałek, Toruń, 2017.
- Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988–1998–2005–2017*, red. S.H. Zaręba, M. Zarzecki, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2018.
- Od września jedna godzina religii tygodniowo – minister Nowacka podpisała rozporządzenie*, <https://www.ekai.pl/od-wrzesnia-jedna-godzina-religii-tygodniowo-minister-nowacka-podpisala-rozporzadzenie/> (dostęp: 7.03.2025).
- Oświadczenie w sprawie ataków na Jana Pawła II*, <https://ako.poznan.pl/13130/> (dostęp: 6.03.2025).
- Pater J., *Byśmy nie zmarnowali papieskiego dziedzictwa. Jan Paweł Wielki*, w: *Ja Was zawsze popierałem. Karol Wojtyła. Jan Paweł II a wrocławskie środowisko teologiczne*, red. G. Sokołowski, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Wrocław 2014.
- Pokolenie JP2. Przeszłość i przyszłość zjawiska religijnego*, red. T. Szawiel, Scholar, Warszawa 2008.
- Raport „Kościół w Polsce 2023”*, https://info.wiara.pl/doc_pr/8506604.Raport-Kosciol-w-Polsce-2023 (dostęp: 1.09.2025).
- Simmel G., *Wdzięczność. Próba ujęcia socjologicznego*, w: tenże, *Pisma socjologiczne*, tłum. M. Łukasiewicz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2008.
- Stachowska E., *Światowe Dni Młodzieży w Krakowie w perspektywie socjologii religii*, Nomos, Kraków 2019.
- Stan czytelnictwa w Polsce 2023. Wzrost czytelnictwa o 9 punktów procentowych*, <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce/stan-czytelnictwa-w-polsce-w-2023> (dostęp: 8.03.2025).
- Szymczak W., Adamczyk T., *Młodzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2022.
- Szymczak W., Szulich-Kałuża J., *Współczesne formy uczestnictwa religijnego: pomiędzy indywidualizacją a społeczną mobilizacją. Fenomen zróżnicowania w optyce empirii i dyskursie medialnym*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 64, 2024, nr 4, s. 29–56.
- Świątkiewicz W., *Między sekularyzacją i deprytywizacją. Socjologiczne refleksje wokół polskiej religijności w kontekście europejskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.
- Świątkiewicz W., „Nie należę” i „nie wiem”, czyli o zaangażowaniu w parafialne wspólnoty, w: *Postawy społeczno-religijne archidiecezjan warszawskich*, red. W. Zdaniec, S.H. Zaręba, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 2006, s. 181–194.